

ARANY JÁNOS-KÉZIRATOK, TANÍTVÁNYA HAGYATÉKÁBAN

A költőt gimnáziumi tanárként foglalkoztatott munkaadó, a nagykőrösi református egyház levéltára a második világháborúban megsemmisült. Arany iskolai tevékenységét ma a gimnázium emlékszobájában elhelyezett és így megmaradt dokumentumok szemléltetik elsősorban; ezekből alakult meg 1957-ben a nagykőrösi Arany János Múzeum Irodalomtörténeti Adattára, amely azóta főként a volt tanítványok hagyatékából szaporodott.¹

Az Arany-tanítványok legteljesebb listája az a 116 nevet tartalmazó jegyzék, amelyen a volt kőrösi diákok ezer forintos alapítványt tettek, hogy kamataival a VII–VIII. évfolyamok legjobb magyar dolgozatait díjazza a tanári kar.² Közöttük szerepelt Kóti József „magánzó” a Heves megyei Gyöngyösszücsiből, akinek hagyatékából most – dédunokája, dr. Kóti László (Bp.) szívességéből – emberi arcélt kap Arany János egyik tanítványa és bővíthet – autográfokkal is – Arany János tanári tevékenységének dokumentum-együttese.³

Kóti József (Hódmezővásárhely, 1838. április 14.–Bp., 1922. május 11.) a gimnázium alsó négy osztályát szülővárosában végezte el. Nagykőrösre az 1854/1855. tanévre érkezett, hogy itt folytassa tanulmányait az V–VIII. osztályokban, miután a nagykőrösi gimnázium 1853/54-ben elnyerte a nyilvánossági jogot, azaz nyolcosztályos főgimnáziummá vált és megkapta a felsőfokú képzés előfeltételeként előírt érettségiztetés jogát.⁴ Az V. osztályban 1854/55-ben osztályfőnöke, magyar és latin tanára Arany János volt, aki mindvégig tanította és magyarból érettségiztette is. Pesten tanult tovább, a jogi egyetemen 1858 és 1862 között (leckekönyve, államvizsga-bizonyítványa és abszolutóriuma is

¹ ARANY János *Összes művei*, kritikai kiadás (a továbbiakban: AJÖM), XIII, *Hivatali iratok*, 1 (1831–1865), sajtó alá rendezte DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, Bp., 1966. A nagykőrösi iratok: 99–235 (főszöveg) és 483–520 (jegyzetek). Az Arany család itteni éveinek legújabb feldolgozása NOVÁK László tanulmánya, *Arany János és gyermekei Nagykőrösön = A két Arany*, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., 2002, 22–38.

² ÁDÁM Gerzson, JOÓ Imre, *A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története*, Nagykőrös, 1896, 45; és nyomán AJÖM XIII, 517–519.

³ Kötiről a nagykőrösi Arany János Múzeum nem őriz adatokat, dokumentumokat. (Dr. Novák László múzeumigazgató szíves közlése alapján.)

⁴ Mindez az 1849-ben az osztrák iskolák számára kiadott, *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* című kultuszminiszteri rendelet alapján történt, amelynek hatályát a szabadságharc leverése után Magyarországra is kiterjesztették.

fennmaradt); ügyvédi oklevele 1864. szeptember 27-én kelt. Házasságot 1870. november 5-én kötött Pesten az akkor 24 éves, katolikus vallású, német származású Onhäuser Vil-mával. A Kálvin téri református templomban az a Török Pál eskette őket össze, aki 1834/35-ben a Kisújszálláson segédtanítóskodott Arany János „rektora”, azaz iskola-igazgatója volt, és aki 1882-ben – már az egyház pesti püspökeként – temette is a költőt.

Kóti József, a sikeres köz- és váltóügyvéd, az ügyvédi kamara tagja (1875-től) ismeretlen időpontban – orvosi tanácsra – a fővárosból a Mátra aljára költözött: Szücsiben vásárolt birtokot, amelyet 1913-ban adott el. Ottani villája (a Bajza-kúria mellett) a helység nevezetességének számított.⁵ Úgy tűnik, kapcsolatát fenntartotta egykori iskolájával és osztálytársaival: dr. Kóti József ma is őrzi két érettségi találkozójának alkalmából készített csoportképét; a korábbi a 20. évfordulón, 1878-ban, a másik 1910 táján készült. Ismét egy jellemző apróság: valamennyi képén azt a bajusz- és körszakáll-viseletet láthatjuk, amely diákkorában, az 1850-es években a passzív ellenállás külső jelének számított.

Irathagyatékából azonban nemcsak imént vázolt életútja állítható össze, hanem megőrizte olyan emlékeit és dokumentumait is, amelyeken Arany János kézírása látható. A kritikai kiadás örvendetes folytatása idején közreadásuk – egy majdani kézirat-katalógus reményében is – mindenképpen indokolt. Közlésünk a keletkezés időrendjében történik.

1. Kóti József bizonyítványa az 1854/55. tanév második félévéről. Formanyomtatvány (latin nyelvű), melynek rovatait Arany János osztályfőnök tollal töltötte ki; ezt az egykori nagykőrösi diák későbbi, ismeretlen időpontban tett, ceruzás rájegyzése is tanúsítja: „NB. Az írott rész teljesen Arany János kézírása. Kóti.” A dokumentum 2001. október 19-én, a Mike és társa Antikvárium árverésén a családi hagyatékából Kiss Ferenc (Bp.) magántulajdonába került. Közlésünkben a kézírásos kitöltést kurziválással jelöltük. A tanári kar autográf aláírásaival, pecséttel.

[6 krajcáros
illeték]

Testimonium.

*Kóti Josephus Ann. 16. helv. conf. hungarus
natus in H. M. Vásárhely, in coñtu [comitatu] Csongradiensi
adscriptus classi V^{tae}*

*Gymnasii majoris publici helv. conf. addictorum Nagy-Kőrösiensis
per semestre secundum anni scholastici 1854/5 talem se praestitit, ut hoc testimonio
primae notae cum praecellentia & inter 33 condiscipulos loco primo dignus judicaretur.
Quum enim legibus et institutis scholae semper obtemperaret et scholis magistrorum
semper attento animo interesset,*

denique

operam literis et artibus diligentem navaret, hos fecit in singulis disciplinis progressus:

⁵ Egy, a századforduló táján készült és a család tulajdonában fennmaradt képeslap tanúsága szerint.

in doctrina religionis *praeclaros*. *Perceptio acuta, scientia accurata, modus proponendi promptus.*

in lingua Latina *praeclaros*. *In traducendo promptus, in elocutione securus, iudicio pollens; formatum optime peritus.*

in lingua Graeca *praeclaros*. *Perceptio alacris, pronuntiatio expedita, traducit correcte, formatum gramm. peritus.*

in lingua Hungarica. *Compositio matura, declamatio iudicii plena; etiam in metricis magna cum facilitate. Praeclaros.*

in lingua Germanica *praeclaros*. *Studio in elaborandis pensis & memoriae mandandis notionibus gramm. insigni praeditus; percipit vivide, eloquitur bene.* [A tanár autográf aláírása:] J[oa]nnes]. *Weiss*

in historia et geographia *praeclaros*. *Perceptio alacris & distincta, in pragmaticis optime versatus, chartographica delineatio sat correcta.*

in mathesi *praeclaros*. *Notio clara, demonstratio promta.*

in physicis *praeclaros*. *Notio systemat. distincta, descriptio accuratissima.*

Quae scriptione elaboranda erant, *fluide, munde, sine erroribus scripsit.*

Non interfuit per hoc semestre scholis –

Ejus rei in fidem hanc tabulam sigillo Gymnasii *majoris* munivimus et nomina nostra subscripsimus.

Datum in Gymnasio *majori* publico N. Kőrösiensi, die 31^a Julii 1855.

Joannes Waga mp.
Director

Joannes Arany praef. classi & linguarum, latinae & hung. prof.
Alexander Szilágyi, Prof. Hist.
Sigismund Ács mp. prof. lit. graec.
Franciscus Salamon, prof. Math.
Emericus Csikai prof. doct. relig.
Dr. Daniel Lengyel prof. hist. nat.

2. Kóti József érettségi bizonyítványa (Nagykőrös, 1858. augusztus 4.).

A *Testimonium maturitatis* latin formanyomtatvány, kézírásos kitöltéssel, amit az osztályfőnök, ezúttal vélhetően Ádám Gerzson hittantanár végzett el.⁶ Az érettségi elnök Mikulás János cs. iskolafelügyelő volt (a fizikatanár Weisz János eperjesi tanulótársa és barátja).⁷ A tanárok:

„Joannes Waga mp. Director
Gerson Ádám mpr. Prof. Religionis
Carolus Ballagi Prof. ling. Germ.
Michaël Szarka mpr. Prof. Math.

⁶ A nagykőrösi gimnáziumban az osztályfőnökök nem felmenő rendszerben dolgoztak; Arany 1854/55-től a mindenkor V. osztályt vezette. Ádám Gerzson szerepel (a történeztanár Szilágyi Sándor mellett) az 1878. évi osztálytalálkozó csoportképén is.

⁷ AJÖM XIII, 486–487.

Joannes Weiss Prof. Physicae
 Carolus Szabó mp. Prof. ling. Graec.
 Alexander Szilágyi Prof. Historiae
 Ladislaus Losonczy mpr. Prof. Linguae lat.
 Joannes Arany Prof. Liter. Hung.”

(Az érettségi bizonyítvány dr. Kóti László tulajdonában van.)

3. Arany János rövid levele Kóti Józsefnek (Nagykőrös, 1859. március 17.), amelyben volt diákja megkeresésére Szvorényi József *Ékesszólástanát* ajánlja neki. Kóti pályájának ismeretében a kérésre alkalmasint jogi tanulmányai segítésére került sor. A levél az említett, 2001. október 19-i árverésen Szegedre került, magántulajdonba. Olyan időpontban bukkant fel, hogy még bekerülhetett a kritikai kiadás Korompay H. János gondozta, XVII. (levelezés-) kötetébe is.⁸

Édes Kóti!

Levelére nem válaszolhattam, de nem baj: most Szilágyi úrtól megküldöm a kívánt könyv címét: „Ékesszólástan” Szvorényitől. Abban elég jól vannak a tropusok és figurák.

Nkőrös 17. Márz 1859

Arany

[A verzón, szintén Arany kézírásával:] 2 hatos

4. A *Rákócziné* című ballada (1848) egykorú másolata; feltehetően Kóti József kézírása. (Teljes bizonyossággal, összehasonlító minta híján, a kézeredet nem állapítható meg.) A családi hagyomány szerint a vers Arany-autográf: a költő ajándéka kedvelt, kitűnően teljesítő diákjának. A költeménynek az 1850-es évekből van autográf tisztázata.⁹ Ezzel egybevetve látható, hogy a szép, de kiíratlan kézírás nem Aranyé. Más a helyzet a verset záró „Arany János” aláírással. Ez rápillantásra hitelesnek tűnik, és arra is van példánk a nagykőrösi évekből, hogy a költő diákja munkáját – Szojka Emil Barabás Miklós nyomán készült rajzát – aláírásával hitelesítette.¹⁰ Ám nem hagyható figyelmen kívül a nagykőrösi dokumentumokat sajtó alá rendezett Törös László véleménye sem: „Arany gyöngybetűkkel írt, s tanítványai ösztönösen utánozták. (Van olyan költeménymásolat az AJEM birtokában, melyen az aláírás is megszólalásig hasonlít Arany kezevonásához!)”¹¹ Így a végső szót az aláírás kézeredetének ügyében írásszakértőnek kell kimondania.

A hajdani diákok emlékezéseiből tudható, hogy hozzájutottak a kortárs magyar irodalom cenzúra tiltotta darabjaihoz, és azokat másolatban terjesztették egymás között.

⁸ AJÖM XVII (sajtó alatt).

⁹ Régebb versek tisztázata, MTAK Kt., K 509, ff. 59–61; vö. SÁFRÁN Györgyi, *Arany János-gyűjtemény, Petőfi Sándor–Szendrey Júlia-kéziratok*, Bp., MTAK, 1982, 17.

¹⁰ BENKÓ Imre, *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, Nagykőrös, 1897, előzéklap.

¹¹ AJÖM XIII, 499.

Ilyenek voltak az elkobzott *Újabb költemények 1848/49* Petőfitől, Jókaitól a *Csataképek* novellái – és Arany versei. Bessenyei Ferenc, aki két évfolyammal Kóti alatt járt, címe-
ket is közölt: „Hanem azért néha mégis csak kaptunk valamit [ti. az Arany munkái iránt
édeklődő diákok]. A *Honvéd özvegye*, *Rákócziné*, a *Rodostói temető*, a *Koldus-ének*
szépen kezeinkbe kerültek. Mint az izzó homok a nyári esőt, úgy szította magába szomjú
lelkünk a költemények arany rímeit!”¹²

Arany szerette ezt a versét, a korai balladák közül a „legjobban sikerült”-nek tartot-
ta,¹³ erős példázat-jellege és egyes kitételei miatt azonban még 1867-ben megjelent *Ösz-
szes költeményeibe* sem vette fel. Az 1848-as Életképek-beli és az 1849-es ponyvakiadá-
sa után kötetben csak halála után, 1890-ben jelent meg.¹⁴ Noha a (netán több) nagykörösi
másolatok közül a Kóti József-é az első, amely felbukkant (a kritikai kiadás csak a sógor,
Ercsey Sándor másolatáról tudott, amelyet az Életképekből a költő számára készített) és
így hatása is felmérhetetlen egyelőre, a vers mindazonáltal terjedt. 1870-ben egy politizá-
ló társaság egyik tagja mint az igazi hazafiság ’48-as példáját mondta el fejből a
Rákóczinét, majd a jelenlévő Csernátorny Lajos kérésére utóbb leírta, és a Csernátorny
tulajdonában volt balközép újság, az *Ellenőr* azt 1870. január 25-én le is közölte. (Tu-
domásunk szerint Arany nem reagált a közlésre.) Sajnos nem tudjuk, kik alkották az
említett társaságot, ám a szöveg kevésbé romlott állapota költő-közelit forrást sejtet.

Ami a szövegállapotot illeti, Kóti József másolata sem az Életképek közlésével, sem
az akadémiai kézirattal nem egyezik meg pontosan. De markáns szövegmgfelelések azt
sem bizonyítják, hogy forrása lett volna az *Ellenőr* változatának. Mutat viszont olyan
jegyeket, amelyek valamennyitől megkülönböztetik. Ilyen az 1. és a 2. versszak azonos
indítása („Mi lelt téged...”), ami csak itt található meg; a beszélő személyek idézőjellel
való megkülönböztetése, ami diákosan aprólékos és gondos (nagyobb akribiával készült,
mint Arany kézírata), akár egy iskolai helyesírási gyakorlat. A másoló elnézte azonban a
vers terjedelmét. Ezért – hogy kifejezzen a rendelkezésére álló papíron – az utolsó három
strófa sortördelését megváltoztatta, a sorokat egybeírta, sőt, a záró sorban a sormetszetet
is eltévesztette ennek következtében. A részletes szövegegybevetés természetesen a kriti-
kai kiadás feladata lesz, amelynek immár megkerülhetetlenül ki kell terjednie a verskö-
tetek újrakészítésére is. (A versmásolat dr. Kóti László tulajdonában van.)

¹² Temesi Lapok, 1878, 46. sz. Másodszor LENDVAI Miklós füzetében: *Bessenyei Ferenc emlékezete*, Te-
mesvár, 1906, 8. Újabban idézte HEGEDŰS András (*Arany János a katedrán*, Bp., 1957, 146 – forrásmegjelölés
nélkül) és TÖRÖS László is (*Arany János Nagykörösön*, Nagykörös, 1978², 70–71).

¹³ A Gyulai Pálnak írott önéletrajzi levélben: AJÖM XIII, 115; AJÖM XVI, *Levelezés*, II (1852–1856), s. a.
r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., 1982, 562.

¹⁴ AJÖM I, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., 1951, 420–421. Ugyanitt az 1867. március
1-jei, elhárító előző is idézve: 403.